Детально варто розглянути особливості становища дітей на тимчасово окупованих територіях України, враховуючи російську державну політику та її втілення через діяльність окупаційних адміністрацій щодо цієї категорії населення.

Відповідно до статті 42 Гаазької конвенції (II) щодо законів і звичаїв сухопутної війни та додатку до неї: положення про закони та звичаї сухопутної війни від 29 липня 1899 року, територія вважається окупованою, коли вона «фактично перебуває під владою ворожої армії»[1], а саме: а) збройні сили іноземної держави фізично присутні без згоди суверенного уряду на місці під час вторгнення; б) суверенна держава не може здійснювати свою владу через присутність іноземних сил; і в) окупаційні сили встановлюють власну владу над територією. З моменту початку окупації території починають діяти відповідні норми міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року.

Слід погодитися з експертами Московського механізму, які у Звіті від 4 травня 2023 року зазначають, що для захисту найкращих інтересів дитини та протидії примусовому переміщенню й незаконній депортації неповнолітніх щодо захоплення територій України з боку Російської Федерації слід застосовувати концепцію функціональної окупації, відповідно до якої окремі норми щодо військової окупації поступово починають застосовуватися, щойно Росія отримує контроль над питаннями, що ними регулюються. Таким чином заборона примусово переміщувати та незаконно депортувати українських дітей, передбачена статтею 49 Женевської конвенції (IV), діє, щойно неповнолітні опиняються під фактичним контролем агентів РФ, навіть якщо він триває лише кілька годин[2].

З початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, окрім територій України, окупованих з 2014 року (території АР Крим та міста Севастополь, окремі райони Донецької та Луганської областей), під російським контролем опинилися окремі території Донецької, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Сумської, Чернігівської, Харківської, Херсонської областей, які розташовані на кордоні із РФ чи Республікою Білорусь і які до 24 лютого перебували під контролем Уряду України. Російський наступ у лютому 2022 року відбувався швидко. Так, 26 лютого місцева влада в Мелітополі (Запорізька область) втратила контроль над адміністративними будівлями[3], вже 2 березня 2022 року Маріуполь (Донецька область) перебував в облозі[4], на початку березня РФ було захоплено Херсон (обласний центр Херсонської області).

Через швидкі темпи окупації, блокування населених пунктів та ненадання російською стороною гуманітарних коридорів провести евакуацію цивільного населення та організувати евакуацію всіх інтернатних закладів та установ було майже неможливо. Водночас складно заперечувати той факт, що за наявної інформації про можливий збройний напад з боку РФ не було розроблено план релокації та не була проведена попередня евакуація закладів, в яких перебували діти на прикордонних територіях України.

Після окупації можливість виїхати з даних територій була обмежена за гострої необхідності евакуації цивільного населення з територій, які перебували під постійними обстрілами з

Phoca PDF

обмеженим доступом до забезпечення базових потреб цивільного населення. Зокрема, Маріуполь Донецької області був заблокований військовими РФ з 3 березня 2022 року, і міська цивільна інфраструктура цілеспрямовано знищувалася; на початок березня в районах міста через російські обстріли було відсутнє світло, газ та вода. До 90 % житлових будівель в Маріуполі були знищені або пошкоджені[5], що свідчить про свідоме застосування невибіркових обстрілів.

В умовах неможливості безпечно евакуюватися на територію, підконтрольну Уряду України, єдині інші варіанти — залишатися на окупованій території або ж намагатися виїхати через територію РФ. Виїзд через РФ, одначе, вимагав проходження так званої «процедури фільтрації». Лише у Донецькій області було встановлено 21 «фільтраційний пункт»[6].

Процедура «фільтрації», що її й нині проводять представники РФ, супроводжується численними порушеннями:

- надмірний збір персональної інформації: фотографування, зняття відбитків пальців, копіювання вмісту телефонів, зокрема контактів;
- психологічний тиск під час допитів, провокативні запитання щодо підтримки РФ та російських військових тощо;
- розділення осіб, що проходять процедуру разом, зокрема, розлучення батьків і дітей;
- неналежні умови перебування в так званих «фільтраційних таборах» (непристосовані приміщення та розміщення надмірної кількості осіб в них, неналежне забезпечення харчуванням)[7];
- затримання осіб, які не пройшли так звану «фільтрацію», та розміщення їх в місцях несвободи на окупованій території.

Зі слів очевидця відомо про випадок, коли під час так званої «фільтрації» на блокпості представники РФ поставили дітей на коліна і сказали, що якщо батьки не віддадуть гроші, дітей застрелять[8].

Відомі також випадки, коли під час так званої «фільтрації» представники РФ розлучають дітей з їхніми батьками. Зокрема, 4-річну дівчинку Алісу з Маріуполя розлучили з мамою, Вікторією Обідіною, яка надавала медичну допомогу українським військовим на «Азовсталі». Дівчинка прибула до Запоріжжя у колоні з евакуйованими мешканцями Маріуполя. Дитина їхала одна, бо її маму російські військові залишили у «фільтраційному таборі» в Мангуші, і була передана під опіку бабусі, з якою виїхала до Польщі. Вікторія провела в російському полоні 165 днів і повернулася внаслідок обміну військовополоненими 17 жовтня 2022 року[9].

У деяких випадках дітей після розлучення з батьками депортують в РФ з подальшим їх влаштуванням у сім'ї під опіку та з можливістю усиновлення. Так, зокрема, Євгена Межевого розлучили з його трьома неповнолітніми дітьми на блокпості біля Маріуполя. Євгена відправили в Оленівську колонію[10], де він провів 45 днів, а його дітей вивезли спочатку в окупований Донецьк, а згодом — в Росію, разом із ще 31 дитиною з Маріуполя. 16 червня в дитячий санаторій «Поляни» під Москвою, де перебували діти, приїхали представники російських соціальних служб та повідомили, що дітей або відправлять в інтернат, або усиновлять, а в батька є лише п'ять днів, щоб їх забрати. Батькові вдалося забрати дітей, на

Phoca PDF

даний момент сім'я перебуває в Латвії, всі ж інші діти, вивезені з Маріуполя разом із дітьми Євгена, вже влаштовані в російські родини[11].

Окрім вищезгаданих порушень, російська сторона впроваджує комплексну систематичну державну політику щодо такого: (1) примусове переміщення дітей на тимчасово окуповані території України та депортація дітей на територію РФ; (2) впровадження російських стандартів освіти на окупованих територіях; (3) «перевиховання» та мілітаризація українських дітей, переміщених на тимчасово окуповані території України та територію РФ; (4) примусова зміна громадянства дітей на окупованих територіях України та паспортизація; (5) влаштування українських дітей в сім'ї громадян РФ.

Доцільно розглянути всі ці елементи політики країни-агресора детальніше.

2.1. Примусове переміщення та депортація дітей на територію РФ

Масштаби політики примусового переміщення та депортації українських дітей вражають. Утім, почалася масова депортація дітей ще за декілька днів до розгортання широкомасштабної збройної агресії проти України — 18 лютого 2022 року була оголошена так звана «евакуація» з «ДНР» та «ЛНР»[12]. У рамках кампанії з підготовки широкомасштабного вторгнення російська влада обґрунтовувала необхідність переміщення дітей можливою загрозою з боку ЗСУ. Станом на 27 лютого 2022 року в спортивно-оздоровчому комплексі «Ромашка» на території Неклінівського району Ростовської області розмістили 457 дітей з трьох будинків-інтернатів Донецька[13].

Враховуючи обмеженість доступу до окупованих територій та систематичне ненадання РФ інформації щодо переміщених нею дітей, Україні вдалося встановити особи 19 393 дітей, яких депортували на територію РФ[14]. Крім того, держава докладає зусиль для встановлення місцезнаходження дітей, які перебували на тимчасово окупованій території України під ризиком примусового переміщення чи депортації, і доля яких невідома. За даними Центру стратегічних комунікацій, їх вивозили до 57 регіонів, серед яких віддалені географічно Сахалінська область (близько 8 тисяч кілометрів від місця звичного проживання), Новосибірська область (близько 4 тисяч кілометрів), Ямало-Ненецький автономний округ (близько 4 тисяч кілометрів), Мурманська область (близько 3 тисяч кілометрів), Омська область (близько 3 тисяч кілометрів). Дітей було передано в російські регіони, які значно відрізняються від звичного місця проживання в культурному та релігійному плані: Республіка Дагестан, Республіка Татарстан, Чеченська Республіка[15].

Для аналізу явища депортації українських громадян, зокрема дітей, можна умовно виділити такі категорії неповнолітніх, які примусово переміщені в межах тимчасово окупованих територій України чи депортовані на територію РФ:

(a) діти у супроводі, тобто неповнолітні, переміщені разом із законними представниками або разом із одним з них;

(b) діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, які перебували в закладах на територіях України, тимчасово окупованих до 24.02.2022 року в Донецькій, Луганській

Phoca PDF

областях;

(c) діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, які перебували в закладах на територіях України, тимчасово окупованих після 24.02.2022 року (поки нам відомо про Херсонську область);

(d) діти, які внаслідок війни осиротіли чи опинилися без батьківського піклування (внаслідок смерті батьків чи опікунів, розлучення з батьками в процесі проходження так званої «фільтрації», полону батьків/опікунів тощо);

(e) діти, які ймовірно зі згоди батьків були вивезені на тимчасово окуповані території України чи територію РФ та утримуються в таборах або санаторіях для «перевиховання»[16];

(f) діти, які були вивезені для диспансеризації та проведення медичних обстежень чи надання медичної допомоги (проведення медичного втручання).

Приналежність дитини до тієї чи іншої виокремленої групи впливає на вразливість її становища, зокрема, в контексті повернення в Україну. Тому на деяких категоріях переміщених / депортованих дітей варто зупинитися детальніше.

Так, на сьогодні РФ не передбачає можливості репатріації неповнолітніх сиріт та позбавлених батьківського піклування[17]. Більше того, діти з даної категорії перебувають у найбільшій зоні ризику стати жертвами насильницького передавання в російські родини та нав'язаного громадянства держави-агресора, яке супроводжує процес передавання під опіку та/або усиновлення. Окреме проблемне питання — ідентифікація та повернення дітей, депортованих та усиновлених росіянами протягом 2014–2021 років, зокрема тих, які через тимчасову окупацію не мали українських документів, що посвідчують особу.

Кількість депортованих українських неповнолітніх на так зване «перевиховання» на окуповані території України, за свідченнями російської сторони, у 2022 році становила близько 30 тисяч осіб[18]. При цьому 10 тисяч дітей примусово перемістили на територію окупованого Кримського півострова, де діє мережа з семи закладів (зокрема, таборів, санаторіїв, шкіл), близько 2–2,5 тисяч — у Білорусь, де функціонує щонайменше чотири заклади[19]. За даними дослідження Єльського університету, інші неповнолітні стали жертвами депортації до 34 таборів на території РФ, 12 з яких розташовані на узбережжі Чорного моря, 10 — навколо Москви, Казані, Єкатеринбурга. 11 таборів розташовані на відстані понад 800 кілометрів від звичайного місця проживання дитини (2 з них — у Сибіру, 1 — на Далекому Сході). Абсолютним рекордсменом за даним параметром є Магадан, розташований за 6300 кілометрів. Щоб дістатися до табору, діти спочатку їхали автобусом, потім — потягом, і нарешті — літаком (2 перельоти)[20]. Найбільша кількість неповнолітніх була зосереджена в 4 закладах — «Артек» (Крим), «Орленок» (Краснодарський край), «Океан» (Владивосток), «Смена» (Краснодарский край)[21]. Протягом «перевиховання», тривалість якого свавільно збільшувалася російськими агентами без згоди законних представників неповнолітніх, діти могли бути розміщені відразу в кількох закладах. Розміщення дітей в таких віддалених регіонах є свідомим заходом, щоб ускладнити їх повернення. Розподіл їх за різними регіонами також спрямований на більшу інтеграцію дітей в російський культурний і освітній простір та

Phoca PDF

втрату зв'язку з українською ідентичністю внаслідок обмеження спілкування з іншими представниками української національної групи.

Щодо проходження так званої «диспансеризації»: за даними російської сторони, які були оприлюднені на XX Всеросійському з'їзді уповноважених з прав дитини в суб'єктах РФ, що проходив 26–27 квітня в Казані, в рамках виконання доручення Президента РФ від 5 жовтня 2022 року № Пр-1872 було організоване проведення «поглиблених профілактичних медичних оглядів дітей на територіях ДНР, ЛНР, Запорізької та Херсонської областей», зокрема, в так званій «ДНР» — більше 106,6 тисяч дітей, в так званій «ЛНР» — більше 79,9 тисяч дітей, в Запорізькій області — більше 32 тисяч дітей, в Херсонській області — 11,7 тисяч дітей, а також в Краснодарському краї (з числа тих, хто виїхав з так званих «нових територій») — 4,2 тисячі дітей.

Станом на березень 2023 року за результатами «диспансеризації» до РФ було депортовано щонайменше 550 дітей. Заклади, в яких можуть утримуватися неповнолітні, включають санаторій «Поляни» (підрозділ «Дитячого медичного центру», Московська область), Клініку доктора Рошаля та Російську дитячу клінічну лікарню (Москва). Марія Львова-Бєлова також заявила про можливість розміщення депортованих дітей у профільних закладах у Ханти-Мансійському автономному окрузі[22]. Потенційно кількість вивезених за результатами диспансеризації неповнолітніх зростатиме, про що свідчить статистика за окремими окупованими територіями. Так, 70 % дітей з числа оглянутих у так званій «ЛНР», на думку російських медиків, потребують стаціонарного лікування[23]. Попри заяву «міністра охорони здоров'я ЛНР» про розміщення неповнолітніх у Луганській «республіканській» клінічній лікарні, остання відповідних потужностей не має (410 ліжкомісць). За рік заклад може прийняти 7000 дітей[24]. Це може свідчити про потенційну депортацію частини українських неповнолітніх до РФ. При цьому диспансеризація триватиме також протягом 2023 року. Для цього з федерального бюджету РФ виділено 435 мільйонів рублів[25].

Під приводом убезпечення дітей Росія також використовує переміщення дітей на оздоровлення та відпочинок в межах окупованих територій України. Зокрема, так званий голова окупаційної адміністрації Херсону Володимир Сальдо в жовтні 2022 року заявляв, що на оздоровлення до Криму приїде біля 5000 дітей з Херсонської області. На той момент на території тимчасово окупованого Криму вже перебувало близько 1500 українських дітей[26]. На 8 травня окупаційна влада Запорізької області повідомила про вивезення 796 дітей в «більш безпечні населені пункти»[27].

При цьому термін перебування в таборах не обмежується зміною — мотивуючи затримку небезпечністю ситуації в звичному місці проживання дітей, їх залишають на продовжені зміни та не повертають у сім'ї[28].

Отже, РФ застосовує низку методів примусового переміщення дітей в межах окупованих територій, а також депортації до РФ, щоб відділити їх від звичного середовища, ізолювати від власної національної групи та помістити в «російське» середовище. При цьому дані методи застосовують до різних категорій: як до дітей, які мають батьків, так і до дітей, позбавлених батьківського піклування.

Phoca PDF

2.2. Впровадження російських стандартів освіти на окупованих територіях

РФ систематично використовує освіту на окупованих територіях для насадження пропаганди та розірвання зв'язку українських дітей з їхньою національною групою. Окупаційна держава несе зобов'язання забезпечувати належну роботу закладів та установ, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту[29]. Виконуючи це зобов'язання, держави також повинні враховувати право дитини на збереження індивідуальності; будь-який догляд за дитиною має враховувати її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову[30]. Доручати освіту дітей до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, необхідно особам з такими самими культурними традиціями[31], за можливості особами їхньої національності, мови та релігії[32].

Крім того, держави мають зобов'язання забезпечувати навчання дитини зі спрямуванням на виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй; поваги до культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження; підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості[33].

Проте РФ, всупереч зобов'язанням як окупаційної держави, впроваджує власні стандарти освіти та навчальні програми в закладах на окупованих територіях України, продовжуючи практику, яку застосовувала в окупованому Криму.

Починаючи з окупації Кримського півострова у лютому 2014 року, РФ послідовно викорінює українську національну ідентичність неповнолітніх за допомогою русифікації, мілітаризації, індоктринації[34], депортацій та насильницького передавання в російські родини. У стислий термін на півострові було відтворено та забезпечено дієве функціонування системи патріотичного виховання РФ, а також прискорено ізоляцію та сегрегацію від освітнього, інформаційного та культурного простору України. В окупованому Криму ліквідована освіта українською та кримськотатарськими мовами. Крім того, викладання було переведено на державні освітні стандарти РФ. Протягом окупації кількість школярів, які навчаються українською мовою, скоротилася у 60 разів[35]. З території РФ в окупований Крим завозять російських викладачів[36]. Жертвами мілітаризації освіти, своєю чергою, стали щонайменше 218 974 кримських дітей шкільного віку[37]. Крім того, до 2017 року для абітурієнтів з окупованих територій Криму були передбачені пільги для вступу до російських ЗВО[38]. Від початку повномасштабного вторгнення Крим став осередком для організації, підготовки й подальшої реалізації апробованого сценарію русифікації неповнолітніх на новоокупованих територіях України.

Зокрема, знищення освіти на окупованих територіях за «Кримським сценарієм» включає:

- повний перехід на російські стандарти освіти;
- заміну навчальних матеріалів на російські;

Phoca PDF

- перепідготовку і заміну педагогічного складу на «лояльний» до нової влади чи переміщений з території РФ;
- виключення викладання предметів українознавчого циклу, зокрема історії України, української літератури;
- обмеження вивчення української мови;
- мілітаризацію навчального процесу (кадетські школи, «Юнармія», «Большая перемена» тощо)[39].

Всі ці практики впроваджуються російською стороною як на територіях, окупованих до 24 лютого 2022 року, так і на територіях, окупованих внаслідок широкомасштабної збройної агресії проти України.

Одним із ключових кроків до знищення української ідентичності дітей на тимчасово окупованих територіях України є фактичне витіснення української мови з навчального процесу. Цю практику окупаційні органи влади застосовували на територіях України, окупованих ще у 2014 році.

Так, з липня 2018 року Володимир Путін підписав Федеральний закон № 317-ФЗ «Про внесення змін у статті 11 та 14 Федерального закону "Про освіту в Російській Федерації"».[40] Попри позиціонування нормативного акту як такого, що мав на меті сприяти вивченню «рідних мов народів» у школах, згідно з поправками російська мова як державна є обов'язковою у всіх школах РФ, інші мови батьки можуть обирати як факультативні предмети. При цьому відповідно до даних «Міністерства освіти, науки та молоді Республіки Крим», до 2018 року на території окупованого Кримського півострова залишилася тільки 1 школа з українською мовою навчання (9 класів, 146 учнів), а кількість осіб, які вивчали українську як рідну, скоротилася на 73 %. Згідно з розробленими окупаційною адміністрацією освітніми програмами, для вивчення української мови та української літератури за умови їх «добровільного» обрання виділяється 3 години на тиждень[41].

Практика витіснення української мови з навчального процесу застосовується окупаційною владою РФ і на тих територіях України, що були окуповані після 22 лютого 2022 року. Одним із основних принципів державної політики і правового регулювання відносин у сфері освіти в РФ є «единство образовательного пространства на территории Российской Федерации»[42]. 17 лютого 2023 року Володимир Путін підписав закон про інтеграцію Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей до освітнього простору Російської Федерації[43].

Окупаційна влада намагається зберегти видимість можливості вивчення української мови на тимчасово окупованих територіях. Так, 1 вересня 2022 року міністр просвіти РФ заявив про те, що розробляється підручник із «класичної української мови», який буде використовуватися в так званих «ДНР», «ЛНР» та «інших затронутих СВО територіях». За словами Кравцова, 1 вересня на цих територіях відкрилися 1376 шкіл та 203 коледжі, які забезпечені підручниками. Проте підхід до вивчення української мови може бути формальним[44].

4 квітня 2023 року заступник міністра просвіти РФ оголосив про готовність підручника з української мови для школярів молодших класів на нових окупованих територіях. Одначе

Phoca PDF

українська мова в програмі залишається виключно як факультатив, а матеріали, за якими передбачається її вивчення — радянського зразка і не відповідають сучасним стандартам вивчення мови. При цьому, згідно з технічним завданням, яке міститься у відповідному державному контракті, майбутній підручник повинен «формувати в учнів традиційні російські цінності, що відображають самобутній духовний, історичний і культурний розвиток багатонаціонального народу Росії, історичну пам'ять і спадкоємність поколінь, єдність народів Росії, вищі моральні почуття, пріоритет духовного над матеріальним, сімейні традиції». Навчальні завдання у підручнику мають формувати в дітей «громадянську позицію» та відповідати конституції Росії. Весь ілюстративний матеріал у ньому повинен на 90 % складатися з російського контенту[45].

30 січня 2023 року Сергій Кравцов, міністр просвіти РФ, заявив
про створення шкільного підручника з історії, до якого буде включено інформацію про так звану «спеціальну військову операцію», тобто війну проти України[46]. 24 квітня 2023 року в рамках просвітницького марафону він представив підручник з історії для учнів 11 класів, на навчання за яким школи будуть поступово переходити[47].

Водночас на окупованих територіях вилучаються навчальні матеріали українського зразка. У січні 2023 року так зване «міністерство освіти та науки ЛНР» направило керівникам адміністрацій міст та районів, а також підвідомчим освітнім організаціям документ із рекомендацією вилучити з фондів шкільних бібліотек книги з переліку, в якому налічувалось 365 позицій[48]. Під заборону потрапили: література про Голодомор в Україні, підручники, методичні матеріали, довідники з історії України, книжки з серії «Знамениті українці», художня література про «події періоду новітньої історії» в Україні й на Донбасі (2014–2021 роки)[49]. Зі шкіл Луганської області ще у червні 2022 року окупанти вилучили і вивезли в невідомому напрямку близько 22 тисяч підручників з історії України[50].

Ці дії свідчать про системний підхід російської влади до викорінення української ідентичності дітей на окупованих територіях України. Російська Федерація прагне створити ілюзію, ніби можливості для вивчення української мови на територіях, окупованих як у 2014 році, так і в 2022 році, існують, однак цивільне населення нібито відмовляється використовувати українську мову, надаючи перевагу російській.

Водночас окупаційна влада проводить заходи, що унеможливлюють дистанційне навчання дітей, які проживають на окупованих територіях України, за українською навчальною програмою. Наявна інформація про те, що до батьків приходять з обшуками і перевіряють техніку, щоб встановити, чи навчаються діти дистанційно в українській школі. У разі виявлення факту того, що діти навчаються за українською програмою, батькам погрожують штрафом і тим, що відберуть дітей, якщо їх не віддадуть до російської школи[51].

2.3. «Перевиховання» та мілітаризація українських дітей, переміщених на тимчасово окуповані території України та територію РФ

Phoca PDF

В таборах на тимчасово окупованих територіях України та РФ російська сторона впроваджує практики, спрямовані на «**перевиховання**» — культурні та освітні заходи, засновані на російських наративах про історію України, та подання російської агресії проти України як вимушеного кроку, спрямованого на забезпечення миру. Зокрема, з дітьми з окупованих територій в таборах проводять спеціальні уроки, передбачені російською шкільною програмою — «Розмови про важливе»[52], які спрямовані на «формування патріотизму і любові до Батьківщини — РФ». Як пояснює саме мінпросвіти РФ, «мета та результати заняття: розуміння учнями цілей СВО того, що жителі ДНР і ЛНР — російські люди, тому важливе їхнє повернення до Росії. Російські військові — герої»[53]. Під час «Розмови про важливе» школярам розповідають, ніби Росія «рятує їх від нацистів», а українські території насправді «завжди були російськими». Дітям також проводять заходи із залученням російських військових, представників окупаційних адміністрацій, політичних представників[54] та громадських діячів РФ[55].

Зокрема, 16-річний Віталій, який повернувся з дитячого табору в Євпаторії (тимчасово окупована територія Криму) розповів, як дітям постійно казали, що вони «перебувають в Росії, Росія — назавжди, а Україна — це скоро буде Росія, і вони повинні підкорятися Росії». У другому таборі, куди хлопця перевели після двох тижнів «відпочинку», перевіряли особисті переписки, і коли бачили повідомлення чи інший вміст телефону, які свідчать про підтримку України, погрожували сидінням у підвалі як покаранням[56].

Слід зазначити, що в таборах діти перебувають в особливо вразливому становищі, оскільки розлучені з батьками та не розуміють, коли зможуть бути возз'єднані з родиною. Намагаючись отримати згоду законних представників на переміщення неповнолітніх для так званого перевиховання, серед іншого використовують психологічний тиск та маніпуляції. Кожному з випадків вивезення неповнолітніх з подальшим безстроковим затриманням передувало повернення кількох груп дітей (здебільшого, дітей місцевих колаборантів), що створювало ілюзію безпеки й відчуття «поганої матері (батька)» через можливу відмову. Усвідомлюючи, що неповнолітнього не збираються повертати, батьки часто намагалися організувати цей процес самотужки, наприклад, винайнявши транспорт та уповноваживши одну довірену особу. Проте, керівники таборів відмовлялися репатріювати неповнолітніх у такий спосіб.

Освітній процес на окупованих територіях не обмежується лише формальною освітою. Значна увага приділяється патріотичному вихованню дітей. Крім «Розмови про важливе», в школі дітей та вчителів примушують розмовляти виключно російською мовою[57] та виконувати гімн РФ під час перерви між заняттями, а також зобов'язують вивчати конституцію РФ у позаробочий час.

Також на початку липня 2022 року пропутінська партія «Єдина Росія» відкрила у Куп'янську дитячий дозвільний центр, у якому учні початкової школи малювали російські прапори та писали гасла «ми з Росією — єдиний народ». У День захисту дітей тут влаштували свято, де українських дітей фотографували з окупантами на фоні військової техніки[58].

Окремим аспектом знищення української ідентичності та порушення прав дітей є **мілітаризація освіти**. Пропаганда військової служби, спрямована на жителів окупованих

Phoca PDF

територій, заборонена статтею 51 (1) Четвертої Женевської конвенції. РФ з 2014 року активно веде пропаганду служби в лавах власних збройних сил, зосереджуючи зусилля на пропаганді серед дітей — ці заходи проводять за керівництва і фінансування окупаційних органів влади, наприклад, «Міністерства освіти, науки і молоді Республіки Крим» та російських міністерств, зокрема Міністерства спорту Російської Федерації[59]. Українським дітям на окупованих територіях нав'язують тезу про те, що служба у російській армії — престижно, почесно і є безумовним обов'язком. Ба більше: у свідомості українських дітей формують уявлення, ніби жертвувати собою на війні заради Росії, «Отечества», заради її захисту від зовнішніх ворогів — вищий прояв героїзму. Постійне насаджування таких наративів в освіті та дозвіллі матиме наслідки й у середньостроковій, і у довгостроковій перспективі, зокрема сприятиме залученню українського населення, передусім дітей, які на тимчасово окупованих територіях навчалися та навчаються за російськими освітніми стандартами, до служби в армії РФ, до участі в збройному конфлікті на її боці, знищенню української ідентичності та ускладненню реінтеграції звільнених територій у складі України[60]. Враховуючи наслідки такої пропаганди, ці заходи можуть також становити воєнний злочин у формі примусу до служби у збройних силах ворога.

Поширене створення на окупованих територіях загонів «Юнармії» — всеросійського дитячо-юнацького військово-патріотичного громадського руху, започаткованого у 2016 році з ініціативи міністра оборони РФ Сергія Шойгу. Головне завдання руху — залучення дітей до військового вишколу та пропаганда ідеології «русского мира». Для цього організовано різноманітні гуртки і секції, де діти вчаться користуватися зброєю, проходять стройову й тактичну підготовку, беруть участь у воєнно-спортивних іграх та естафетах. Вступити в Юнармію можна з 8 до 18 років[61]. Загони «Юнармії» були створені в Запорізькій[62] та Херсонській[63] областях.

На тимчасово окупованій території Херсонщини у школах введені обов'язкові так звані «кадетські класи», починаючи з першого класу. Для цих учнів обов'язкове носіння уніформи та додаткові заняття з «патріотичного» виховання[64].

У Біловодському районі Луганської області в день 225-річчя утворення села Новодеркул відбулося «урочисте прийняття присяги та посвячення в учасники воєнно-патріотичного руху» «Молода гвардія» 30 дітей шкільного віку[65].

На тимчасово окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей представники ще однієї російської організації «Добровільне товариство сприяння армії, авіації та флоту» проводять заходи, спрямовані на підвищення іміджу військової служби. Представники організації приходять до навчальних закладів та агітують учнів 10–11 класів вступати до лав армії РФ.

Крім того, окупаційна адміністрація у Скадовському, Каланчацькому, Новотроїцькому та Генічеському районах Херсонської області анонсувала створення кадетських класів у школах для мотивації юнаків віком від 15 років поглиблено вивчати військову справу. За попередньою інформацією, юнаки, які мають відповідну підготовку, отримають можливість обіймати первинні керівні (сержантські) посади у разі призову на військову службу[66].

Phoca PDF

Школярів також долучають до підтримки російських військових. Загалом в Росії запущена акція #МЫВМЕСТЕ. Дітей просять писати твори на тему гордості за Росію, листи підтримки та подяки російським солдатам за шаблоном. Деякі такі листи однакового змісту та з різними підписами вже були знайдені на деокупованих територіях України[67].

Для «проблемних підлітків» з окупованих територій Луганської та Донецької областей також було організоване військово-патріотичне виховання в на території Чечні за сприяння Рамзана Кадирова, голови Чеченської Республіки в складі РФ, яке також передбачало відвідування Російського університету спецпризначенців[68].

Навчання та дозвілля за російською програмою, просування символіки та російської ідеології в освіті, її повсюдна мілітаризація очевидно мають на меті сформувати в свідомості дітей на окупованих територіях думку про їхню приналежність до російської національної групи та сприйняття української ідентичності як ворожої.

2.4. Примусова зміна громадянства дітей на окупованих територіях України та паспортизація

Ще одне систематичне порушення, що відображає державну політику РФ щодо українських дітей, — нав'язування громадянства РФ на окупованих територіях та на території РФ.

Така практика розпочалася відразу після окупації Росією територій України в 2014 році — федеральним законом всіх громадян України, що проживали на території Криму, було визнано громадянами Росії[69]. В 2019 році Президент РФ підписав Указ, який передбачив спрощений порядок отримання російського громадянства для жителів окупованих районів Донецької та Луганської областей[70].

У травні 2022 спрощений порядок набуття громадянства указом Президента РФ передбачений вже для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, недієздатних осіб, які є громадянами України та перебувають на тимчасово окупованих територіях України[71]. 30 вересня 2022 року Путін підписав закони, які визнали території Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей частиною РФ[72]. Особи, що проживають на цих територіях, за логікою цих документів набувають громадянства РФ з моменту такого визнання, єдина вимога — подати заяву та прийняти присягу громадянина РФ. Однак позиція вищого керівництва РФ зводиться до того, що визнання територій частиною РФ автоматично зробило їхніх жителів — і повнолітніх, і неповнолітніх — громадянами РФ[73]. До того ж у грудні 2022 року президент РФ підписав ще один указ щодо спрощення порядку набуття російського громадянства українськими громадянами, які досягли 14-річного віку[74].

15 березня 2023 року був ухвалений Федеральний Закон РФ № 62-ФЗ[75], яким визначається, що громадяни РФ[76] вважаються такими, що не мають українського громадянства з моменту подання у відповідні органи заяви про небажання мати українське громадянство. Для дітей,

Phoca PDF

які не досягли 14 років, заява від їх імені подається одним з батьків чи усиновлювачами. Щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, така заява може подаватися опікуном або уповноваженим представником освітньої, медичної чи соціальної інституції, в якій дитина постійно перебуває.

В таких випадках влада РФ вважає наявність українського громадянства «фактом, що не має юридичного значення». Законом також забороняється використання паспорта України та інших документів, що вказують на українське громадянство, за винятком процедур припинення громадянства України. Зразок заяви про небажання перебувати в громадянстві України вже з'явився на сайті МВС РФ[77].

Крім того, на доповнення нового закону запропоновано проєкт указу Президента РФ[78], що передбачає для МВС РФ та його територіальних органів повноваження щодо перевірки осіб, які після відмови від паспорту України продовжують користуватися правами громадянина України. У разі виявлення порушення — а саме, не чинити дії щодо реалізації прав чи дотримання обов'язків громадянина України — МВС РФ чи його територіальний орган виносить мотивований висновок про невиконання громадянином РФ своїх зобов'язань. Цей висновок направляється самому громадянину та до ФСБ[79].

Квінтесенцією щонайменше двадцяти змін, які вносили до російського спеціалізованого законодавства, починаючи з окупації Кримського півострова в 2014 році, став підписаний Володимиром Путіним 28 квітня 2023 року Федеральний закон № 138-ФЗ «Про громадянство Російської Федерації»[80]. Відповідно до частини 5 статті 16 згаданого нормативного акту, неповнолітній іноземець може бути прийнятий в громадянство РФ, якщо громадянином вже є його батьки, усиновлювачі, опікуни, або якщо дитина поміщена в російську організацію для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування. Разом із вищезгаданим Указом президента РФ № 330[81] про прискорений порядок приймання в російське громадянство даних уразливих категорій неповнолітніх, можна стверджувати про цілеспрямоване умисне нав'язування їм громадянства держави-агресора та наміру залишити їх у Росії назавжди.

У бюлетені Уповноваженої РФ з прав дитини за квітень 2023 року міститься інформація про те, що «всі діти [щонайменше, 380 осіб], які були передані під опіку, набули громадянство РФ, однак вони також зберігають громадянство ЛНР, ДНР чи України. [...] Коли діти досягнуть повноліття (18 років), вони зможуть самостійно вирішити, чи хочуть залишатися громадянами Росії. [...] вони повинні відмовитися від російського громадянства»[82].

Відповідно до статті 10 Федерального закону № 138-ФЗ «Про громадянство Російської Федерації», «громадянин Російської Федерації, який має подвійне громадянство чи множинне громадянство, розглядається Російською Федерацією лише як громадянин Російської Федерації незалежно від місця його проживання за винятком випадків, які передбачені федеральним законом або міжнародним договором Російської Федерації»[83]. Станом на початок травня 2023 року РФ має відповідний договір про саме подвійне, а не друге громадянство лише з Таджикистаном (укладений 7 вересня 1995 року). Попри заявлену можливість зберегти громадянство України, де-факто така можливість є нікчемною, адже не передбачена в належному згідно з російським законодавством порядку. Більше того, після

Phoca PDF

досягнення повноліття особи з нав'язаним російським громадянством будуть зобов'язані нести військову службу в збройних силах РФ[84]. Вийти з російського громадянства та залишити лише громадянство України, як на тому наголошує Марія Львова-Бєлова, така особа не зможе, оскільки згідно зі статтею 23 Федерального закону № 138-ФЗ «Про громадянство Російської Федерації», вихід не допускається, якщо громадянин має невиконане зобов'язання перед РФ[85]. Примус служити в збройних силах супротивної держави є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права та воєнним злочином відповідно до статті 8 (2) (a) (v) Римського статуту[86].

У Звіті групи експертів Московського механізму ОБСЄ від 4 травня 2023 року зазначено, що зміна національності українських дітей через надання російського громадянства є порушенням статті 50 (2) Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Експерти закликали Росію негайно припинити наявну практику прискореного приймання до російського громадянства українців, особливо дітей, та виходу їх із громадянства України. Росії також слід створити правовий механізм для сприяння відновленню ідентичності всіх дітей, які були примусово переміщені на тимчасово окуповані території України або депортовані в Російську Федерацію, у повній відповідності до статті 8 (2) Конвенції ООН про права дитини[87].

Марія Львова-Бєлова наполягає на тому, що всі діти висловили згоду на отримання російських паспортів і були раді цим документам[88]. Згода неповнолітніх, на яку посилається уповноважена, не легітимізує нав'язування російського громадянства. Згідно з пунктом 6 статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», примусове автоматичне набуття громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України[89]. Більше того, Законом України «Про громадянство України» не передбачене право неповнолітнього самостійно вийти з громадянства України. Нав'язане російське громадянство не дає зберігати українську національну ідентичність, що не відповідає статті 8 Конвенції ООН про права дитини та принципу найкращих інтересів дитини згідно зі статтею 3 Конвенції[90] та Загальною рекомендацією № 14 Комітету з прав дитини[91].

Примус щодо отримання дітьми російського громадянства також проявляється через шантаж батьків — їм погрожують скороченням на роботі та відмовою в соціальних виплатах[92], а самим дітям погрожують відмовою у видачі шкільного атестату[93].

При цьому є окрема проблема неповнолітніх українців, які були депортовані (або вивезені своїми батьками чи опікунами до РФ), але не мають бажання змінювати українське громадянство та хочуть повернутися додому в Україну. Враховуючи те, що такі заявники мають батьків, які несуть персональну відповідальність за їхнє життя та здоров'я, це питання та способи його вирішення потребують узгодженої консолідованої позиції державних органів, зокрема, Офісу Генерального прокурора України, Міністерства соціальної політики України, Національної соціальної сервісної служби України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України.

Отже, російська сторона втілює цілеспрямовану та систематичну політику зміни ідентичності

Phoca PDF

та нав'язування російського громадянства дітям, які перебувають на окупованих територіях або ж на території РФ. Це здійснюють як через безпосередню зміну громадянства самих дітей, так і через вплив на їхню ідентичність, коли громадянство нав'язують їхнім батькам.

2.5. Влаштування українських дітей в сім'ї громадян РФ

Політика РФ, спрямована на незаконну депортацію та насильницьке передавання українських дітей у російські родини, впроваджується, починаючи з окупації Кримського півострова та розв'язання збройної агресії на сході України у 2014 році. Станом на 01.01.2014 року в АР Крим та у місті Севастополі проживало 4995 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. РФ послідовно відмовляла Україні в доступі до цих дітей і не відповідала на запити про їхню долю. З відкритих джерел стало відомо, що неповнолітніх даної категорії було передано на усиновлення в російські сім'ї. Як згадувалося, дітей з тимчасово окупованого Криму передавали у російські сім'ї ще з початку окупації півострова[94]. Подібні діяння також послідовно реалізовували щодо дітей з так званих «ДНР» та «ЛНР», попри спротив України та окремі вдалі спроби репатріювати неповнолітніх[95].

Так, щонайменше 12 дітей були усиновлені та депортовані громадянами РФ у рамках проєкту «Потяг надії» у жовтні-листопаді 2014 року. Дітей віком від 10 місяців до 8 років відправили до нових сімей з міст Москва, Бєлгород, Республіки Адигея, Краснодарського краю та Воронезької області[96].

У 2016 році Ірина Клюєва, так звана «Уповноважена з прав дитини Республіки Крим», заявила про усиновлення 43 кримських сиріт росіянами з подальшою депортацією неповнолітніх на територію Краснодарського і Забайкальського краю, а також Ленінградської області[97]. Згідно з інформацією Прокуратури АР Крим та міста Севастополь, за період 2015–2017 років понад 1900 дітей було усиновлено, передано під опіку/піклування до прийомних сімей. Наразі доля цих дітей залишається невідомою. З 2014 року до початку повномасштабного вторгнення українських дітей з так званих «ЛНР/ДНР» також депортували та передавали в російські родини[98]. Зокрема, порушення прав 37 дітей з Донецької та Луганської областей, яких було примусово вивезено на територію РФ, стали предметом міждержавної заяви від України до ЄСПЛ[99].

З 24 лютого 2022 року насильницьке передавання українських дітей у російську національну групу остаточно набуло ознак сформованої політики.

У квітні 2022 року в Росії створили два спеціальні штаби щодо синхронізації законодавства і напрацювання форм тимчасової опіки й усиновлення, а також щодо «пошуку» родичів дітей, яких депортують до РФ та передають у російські сім'ї[100]. Для розміщення депортованих та примусово переміщених дітей розгорнули мережу з десятків закладів, які перебувають під постійним наглядом російських силових структур[101]. Для вивезення дітей перепрофілювали

Phoca PDF

наявний або придбали новий транспорт[102]. До законодавства та правозастосувальної практики РФ вносять необхідні зміни, щоби пришвидшити процеси насильницького передавання (нав'язування громадянства, встановлення опіки та усиновлення, створення додаткових заохочень, виготовлення необхідних документів, поглинання даних про дітей російською федеральною базою тощо)[103].

Більше того, у разі насильницького передавання в російські родини зафіксовано прямий тиск органів опіки РФ та департаментів соціальної політики регіональних органів влади на так звані «ресурсні родини» (сім'ї, які вже мають усиновлених дітей або дітей під опікою), щоб спонукати їх взяти на виховання українських дітей[104]. При цьому в пропагандистських матеріалах, зокрема в серії фільмів про переданих у російські родини українських неповнолітніх «Дитинство. Повернення»[105], віддзеркалена мета передавання — повернення до Росії «втрачених» українців згідно з проголошеною Путіним догмою про «єдину націю»[106].

Пілотним регіоном для влаштування українських дітей в російські сім'ї стала Московська область. Ще в квітні 2022 року в області був запропонований «гуманітарний проєкт допомоги дітям-сиротам в Донбасі». Ініціатором проєкту став губернатор Підмосков'я Андрій Воробйов, а до його втілення долучилися «голова» так званої «ДНР» Денис Пушилін, віце-спікер Ради Федерації Андрій Турчак, віце-спікерка Держдуми Анна Кузнєцова, заступник голови уряду Підмосков'я В'ячеслав Духін та Уповноважена з прав дитини в РФ Марія Львова-Бєлова. Суть проєкту полягала в пошуку родичів дітей, але цілковито на територіях, тимчасово окупованих РФ, або в самій РФ. Якщо ж на цих територіях родичів не було знайдено, дітей планували поміщати під тимчасову опіку[107].

Програма, пілотована в Московській області, станом на червень 2022 року вже втілювалася в Москві, Ямало-Ненецькому автономному окрузі, Калузькій, Тульській, Ростовській та Воронезькій областях РФ[108].

У 16 регіонах РФ українські неповнолітні були насильно передані у російські родини. Станом на кінець 2022 року кількість таких дітей становить щонайменше 400 осіб[109]. З жовтня 2022 року згідно зі свідченнями Уповноваженої при Президентові Російської Федерації з прав дитини Марії Львової-Бєлової не існує жодної особливої процедури встановлення опіки або усиновлення неповнолітніх з тимчасово окупованих територій України[110]. Враховуючи таємницю усиновлення, яка передбачена статтею 139 Сімейного кодексу РФ, кількість жертв насильницького передавання в російські родини може бути значно більшою[111]. На користь такого припущення побічно свідчать відомості з офіційного сайту Управління з питань сім'ї та дитинства Краснодарського краю, опубліковані в серпні 2022 року, про усиновлення росіянами з Тюмені, Іркутська, Кемерова, Алтайського краю понад тисячі депортованих із Маріуполя українських дітей. Ці публікації згодом видалили з сайту[112].

Російська сторона цілеспрямовано депортує українських дітей на свою територію, не вживаючи заходів щодо пошуку їх родичів та не інформуючи українську сторону про таке переміщення, і влаштовує таких дітей на різних умовах в російські родини. Ці дії спрямовані на те, щоб діти не могли повернутися в Україну, щоб їхні зв'язки з українською національною групою були розірвані. Такі дії російської сторони можуть містити ознаки злочину геноциду.

Phoca PDF

1 Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29 July 1899, Article 42. Режим доступу: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-ii-1899

2 Moscow Mechanism, OSCE (2023). Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity, related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation. pp. 24–25. Режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf?fbclid=IwAR2dYYe7OGEr7OE7A0JHjffIDu8NT1D4_2AwhXA8JgwC8qVZdqoRWXfUyR8

3 У Мелітополі адміністративні будівлі захопили російські військові — мер, 26 лютого 2022 року. Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3413842-u-melitopoli-administrativni-budivli-zahopili-rosijski-vijskovi-mer.html

4 Ukraine: Ensure Safe Passage, Aid for Mariupol Civilians, 21 березня 2022 року. Режим доступу: https://www.hrw.org/news/2022/03/21/ukraine-ensure-safe-passage-aid-mariupol-civilians

5 High Commissioner updates the Human Rights Council on Mariupol, Ukraine, 16 червня 2022 року. Режим доступу: https://www.ohchr.org/en/statements/2022/06/high-commissioner-updates-human-rights-council-mariupol-ukraine

6 Conflict Observatory. Mapping the Filtration System in Donetsk Oblast, 25 серпня 2022 року. Режим доступу: https://hub.conflictobservatory.org/portal/apps/sites/#/home/pages/filtration-1

7 “We Had No Choice”: “Filtration” and the Crime of Forcibly Transferring Ukrainian Civilians to Russia, 1 вересня 2022 року. Режим доступу: https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice/filtration-and-crime-forcibly-transferring-ukrainian-civilians

8 «Копали могилу для ще живої мами»: внаслідок обстрілу маріуполець втратив одразу чотирьох близьких, 24 січня 2023 року, Режим доступу: https://helsinki.org.ua/articles/kopaly-mohylu-dlia-shche-zhyvoi-mamy-vnaslidok-obstrilu-mariupolets-vtratyv-odrazu-chotyrokh-blyzkykh/

9 З полону звільнили військову лікарку з «Азовсталі», яку росіяни під час евакуації розлучили з дитиною, 17 жовтня 2022 року. Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3595173-z-polonu-zvilnili-vijskovogo-medika-z-azovstali-aku-rosiani-pid-cas-evakuacii-rozlucili-z-ditinou.html

10 Незаконне місце несвободи, облаштоване окупаційною владою у приміщенні Волноваської колонії № 120 (Донецька область), тимчасово окупованого з 2014 року.

11 «Тату, нас хочуть усиновити. У тебе 5 днів»: як український батько повернув депортованих Росією дітей, 14 лютого 2023 року. Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/deportatsiya-mariupol-dity-rosiya-ukraina/32265673.html

Phoca PDF

12 Главы ДНР и ЛНР объявили о начале массовой эвакуации / РИА Новости, 18 лютого 2022 року. Режим доступу: https://ria.ru/20220218/evakuatsiya-1773598104.html

13 Колонны с автобусами и около 200 ПВР: как размещали беженцев из ЛНР и ДНР в Ростовской области / DONTR.RU, 27 лютогго 2022 року. Режим доступу: https://dontr.ru/novosti/kolonny-s-avtobusami-i-okolo-200-pvr-kak-razmeshchali-bezhentsev-iz-lnr-i-dnr-v-rostovskoy-oblasti/

14 Портал «Діти війни». Режим доступу: https://childrenofwar.gov.ua (станом на 14.05.2023)

15 Центр стратегічних комунікацій (2022). Викрадені сироти. Куди та навіщо росія вивозить українських дітей. 15 березня 2023 року. Режим доступу: https://spravdi.gov.ua/dopomoga-vykradenym-syrotam-yak-rosiya-vsynovlyuye-ditej-z-ukrayiny/

16 Перевиховання — процес вилучення українських дітей від батьків або інших законних представників, переміщення та утримання в закритих закладах, де неповнолітні навчаються згідно з російськими освітніми стандартами, проходять патріотичну та/або військову підготовку. Режим доступу: https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/97f919ccfe524d31a241b53ca44076b8/data

17 Twitter: МИД России @MID_RF. Режим доступу: https://twitter.com/i/broadcasts/1vAGRAVPkNvKl

18 Российская газета (2022). Владимир Путин обсудил с Сергеем Кравцовым строительство школ и поддержку новых территорий. Режим доступу: https://rg.ru/2023/01/09/bolshaia-peremena.html

19 Крымский прецедент (2023). Табори відпочинку як ще один засіб викорінення української національної ідентичності дітей з окупованих територій. Режим доступу: https://krymbezpravil.org.ua/analytics/tabory-vidpochynku-iak-shche-odyn-zasib-vykorinennia-ukrainskoi-natsionalnoi-identychnosti-ditey-z-okupovanykh-terytoriy/

20 Yale University (2023). Russia's systematic program for the re-education & adoption of Ukraine's children. Режим доступу: https://reliefweb.int/report/ukraine/russias-systematic-program-re-education-adoption-ukraines-children

21 Российская газета (2022). Владимир Путин обсудил с Сергеем Кравцовым строительство школ и поддержку новых территорий. Режим доступу: https://rg.ru/2023/01/09/bolshaia-peremena.html

22 Інформація з телеграм-каналу Уповноваженої Марії Львової-Бєлової. Режим доступу: https://t.me/malvovabelova/1063?single

23 Луганский информационный центр (2022). Почти 70 % прошедших диспансеризацию в ЛНР детей имеют отклонения в здоровье — Минздрав. Режим доступу: https://lug-info.com/news/pocti-70-prosedsih-dispanserizaciu-v-lnr-detej-imeut-otklonenia-v-zdorov-e-minzdrav

Phoca PDF

24 Официальный сайт Луганской республиканской клинической больницы. Режим доступу: https://lrkb.ru/%d0%be-%d0%b1%d0%be%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b8%d1%86%d0%b5/

25 Ruposters (2023). Более 60 тысяч детей прошли медосмотры в новых регионах России. Режим доступу: https://ruposters.ru/news/02-01-2023/bolee-tisyach-detei-proshli-medosmotri-novih-regionah-rossii

26 Крым примет на отдых до пяти тысяч детей из Херсонской области — Сальдо / Лента новостей Крыма, 8 жовтня 2022 року. Режим доступу: https://crimea-news.com/society/2022/10/08/975810.html

27 https://t.me/melitopol_ru/7425

28 Миллет (2022). В КИПУ провели национальный концерт для детей-беженцев. Режим доступу: https://trkmillet.ru/v-kipu-proveli-nacionalniy-koncert-d/

29 Стаття 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

30 Стаття 20 Конвенції про права дитини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

31 Стаття 24 Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

32 Стаття 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

33 Стаття 29 Конвенції ООН про права дитини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

34 Індоктринація — процес перетворення неповнолітніх у складову наступальної політики РФ за допомогою пропаганди, спеціальної підготовки та системного виховного підходу.

35 Національний інститут стратегічних досліджень (2022). Знищення національної ідентичності неповнолітніх дітей і молоді в Криму як акт геноциду РФ в Україні. Режим доступу: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/znyshchennya-natsionalnoyi-identychnosti-nepovnolitnikh-ditey-i-molodi-v

36 Отчет по результатам исследования политики Российской Федерации по насильственному изменению демографического состава населения оккупированного Крымского полуострова. Региональный центр прав человека. 2021. Режим доступу: https://cutt.ly/h2LGXym

37 Радіо Свобода (2021). Українці є, а мови немає. 0,1 % кримчан вчать українську в Криму. Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/crimea-education-ukrainian-language/31274562.html

38 Кримчанам скасували пільги під час вступу до ВНЗ Росії, 6 жовтня 2016 року. Режим

Phoca PDF

доступу: https://ua.krymr.com/a/news/28034968.html

39 Центр громадянської просвіти «Альменда», звіт «Кримський сценарій: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях». Режим доступу: https://svidomi.in.ua/page/krymskyi-stsenarii-iak-rosiia-znyshchuie-osvitu-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh

40 Федеральный закон от 03.08.2018 № 317-ФЗ «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона "Об образовании в Российской Федерации"». Режим доступу: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201808030079

41 https://monm.rk.gov.ru/uploads/monm/attachments//d4/1d/8c/d98f00b204e9800998ecf8427e/php9Bcykw_scan01704820180607113243.pdf

42 Стаття 3 Федерального закону від 29.12.2012 № 273-ФЗ (ред. від 17.02.2023) «Об образовании в Российской Федерации» (зі змінами від 28.02.2023). Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/15956ae575273a483e753fc119fb41fc4c37f846/

43 Федеральный закон от 17.02.2023 № 19-ФЗ «Об особенностях правового регулирования отношений в сферах образования и науки в связи с принятием в Российскую Федерацию Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области, Херсонской области и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов — Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области, Херсонской области и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации». Режим доступу: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202302170006

44 Ведомости (2022). Минпросвещения разработает учебник по «классическому украинскому языку». Режим доступу: https://www.vedomosti.ru/society/articles/2022/09/01/938611-minprosvescheniya-razrabotaet-uchebnik

45 Телеграм-канал «Можем объяснить». Режим доступу: https://t.me/mozhemobyasnit/14801

46 https://ria.ru/20230130/uchebnik-1848327587.html

47 https://tass.ru/obschestvo/17597557

48 Телеграм-канал «АРТЮХ». Режим доступу: https://t.me/raspisnoyredaktor/5422?single

49 Росіяни вилучають українські книги на ТОТ, 24 січня 2023 року. Режим доступу: https://sprotyv.mod.gov.ua/2023/01/24/rosiyany-vyluchayut-ukrayinski-knygy-na-tot/

50 Окупанти нищать українську історію. На захопленій території Луганщини зі шкіл вилучили підручники, 17 червня 2023 року. Режим доступу: https://svatove.city/articles/219395/okupanti-nischat-ukrainsku-istoriyu-na-zahoplenij-teritorii-luganschini-zi-shkil-viluchili-pidruchniki

Phoca PDF

51 В Бердянську окупанти провели рейд по родинах, які не віддають дітей до російських шкіл / Центр національного спротиву, 8 березня 2023 року. Режим доступу: https://sprotyv.mod.gov.ua/2023/03/08/v-berdyansku-okupanty-provely-rejd-po-rodynah-yaki-ne-viddayut-ditej-do-rosijskyh-shkil/; Окупанти погрожують відбирати у батьків дітей, які не ходитимуть до школи у Мелітополі / ТСН, 04 липня 2022 року. Режим доступу: https://tsn.ua/ato/okupanti-pogrozhuyut-vidbirati-u-batkiv-ditey-yaki-ne-hoditimut-do-shkoli-u-melitopoli-mer-2102395.html

52 Разговоры о важном: что это такое и что известно о программе? / Онлайн школа Skysmart, 8.09.2022, оновлено 10 січня 2023 року. Режим доступу: https://skysmart.ru/articles/useful/razgovory-o-vazhnom

53 https://t.me/minprosrf/836

54 Какой «хороший тамада» и конкурсы интересные / телеграм-канал ХЕРСОН: Война Без Фейков, 10 жовтня 2022 року. Режим доступу: https://t.me/s/kherson_non_fake?q=Какой+«хороший+тамада»+и+конкурсы+интересные

55 Сторінка Вконтакті «Навигаторы Детства | КРЫМ», 9 жовтня 2022 року. Режим доступу: https://vk.com/wall-214910068_4716

56 ТСН (2023). «Повинні підкорятися Росії»: український підліток розповів, що росіяни робили з дітьми в таборі Криму. Режим доступу: https://tsn.ua/ukrayina/povinni-pidkoryatisya-rosiyi-ukrayinskiy-pidlitok-rozpoviv-scho-rosiyani-robili-z-ditmi-v-tabori-krimu-2305600.html

57 Запорізький центр розслідувань (2022). «Слова "Україна" у них взагалі немає»: примусова русифікація дітей на Запоріжжі і роль колаборантів у цьому злочині. Режим доступу: https://incentre.zp.ua/slova-ukrayina-u-nyh-vzagali-nemaye-prymusova-rusyfikacziya-ditej-na-zaporizhzhi-i-rol-kolaborantiv-u-czomu-zlochyni/

58 Докази геноциду: як російські окупанти вербують і викрадають українських дітей, 17 жовтня 2022 року. Режим доступу: https://www.slidstvo.info/warnews/dokazy-genoczydu-yak-rosijski-okupanty-verbuyut-ta-vykradayut-ukrayinskyh-ditej/

59 Повідомлення до Міжнародного кримінального суду відповідно до ст. 15 Римського статуту МКС «Відповідальність посадових осіб РФ за примушення населення Криму до служби в російських збройних силах (у контексті державної політики пропаганди військової служби серед дітей)», підготовлене прокуратурою Автономної Республіки Крим і міста Севастополь та неурядовою організацією «Кримська правозахисна група».

60 Дослідження «Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України» / Н. Васьківська, К. Корнієнко, Д. Підгорна, М. Петровець, — Київ, 2023. 79 с.

61 https://yunarmy.ru/headquarters/about/

62 На захоплених територіях росіяни будують «кримську» модель мілітаризації дітей — експертка, 7 листопада 2022 року. Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/360954

Phoca PDF

3-na-zahoplenih-teritoriah-rosiani-buduut-krimsku-model-militarizacii-ditej-ekspertka.html

63 Окупанти створили у Херсонській області відділення «Юнармії», 6 листопада 2022 року. Режим доступу: https://ctrcenter.org/uk/8117-okupanti-stvorili-u-hersonskij-oblasti-viddilennya-yunarmiyi

64 Окупанти ввели у школах Херсонщини обов'язкові «кадетські класи», 2 березня 2023 року. Режим доступу: https://www.unian.ua/war/okupanti-vveli-u-shkolah-hersonshchini-obov-yazkovi-kadetski-klasi-12165087.html

65 Луганські окупанти провели посвяту маленьких дітей до лав «Юнармії», 22 серпня 2022 року. Режим доступу: https://realgazeta.com.ua/yunarmiya-23-08/

66 Росіяни створюють кадетські класи в школах на ТОТ, 6 лютого 2023 року. Режим доступу: https://sprotyv.mod.gov.ua/2023/02/06/rosiyany-stvoryuyut-kadetski-klasy-v-shkolah-na-tot/

67 БФ «Голоси дітей», ГО «Харківський інститут соціальних досліджень», звіт, ст. 26–27.

68 Телеграм-канал «Kadyrov 95». Режим доступу: https://t.me/RKadyrov_95/3104

69 Федеральный конституционный закон от 21.03.2014 № 6-ФКЗ (ред. от 14.07.2022) «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя» (зі змінами від 01.01.2023). Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_160618/

70 Указ об определении в гуманитарных целях категорий лиц, имеющих право обратиться с заявлениями о приёме в гражданство России в упрощённом порядке (від 24.04.2019). Режим доступу: http://kremlin.ru/acts/news/60358

71 Указ Президента Российской Федерации от 30.05.2022 № 330 «О внесении изменений в Указ Президента Российской Федерации от 24 апреля 2019 г. № 183 "Об определении в гуманитарных целях категорий лиц, имеющих право обратиться с заявлениями о приеме в гражданство Российской Федерации в упрощенном порядке"» и Указ Президента Российской Федерации от 29 апреля 2019 г. № 187 «Об отдельных категориях иностранных граждан и лиц без гражданства, имеющих право обратиться с заявлениями о приеме в гражданство Российской Федерации в упрощенном порядке»

72 Офіційний сайт Державної Думи Федеральних Зборів РФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://duma.gov.ru/news/55420/

73 Activities of the Russian Federation Presidential Commissioner for Children's Rights Maria Lvova-Belova to protect children during a special military operation, The Bulletin, Issue #1, April 4, 2023, p.12

74 Указ Президента Российской Федерации от 26.12.2022 г. № 951 «О некоторых вопросах приобретения гражданства Российской Федерации»

Phoca PDF

75 Федеральный закон от 18.03.2023 № 62-ФЗ «Об особенностях правового положения граждан Российской Федерации, имеющих гражданство Украины». Режим доступу: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202303180001

76 В даному разі громадяни України, яких Російська Федерація вважає своїми громадянами внаслідок незаконного включення до складу РФ окупованих територій України та подання такими громадянами заяви про вступ до громадянства РФ.

77 https://regulation.gov.ru/projects#npa=137377

78 https://regulation.gov.ru/projects#npa=137453

79 https://tass.ru/obschestvo/17502053

80 http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202304280013

81 https://www.garant.ru/hotlaw/federal/1546526/

82 http://deti.gov.ru/detigray/upload/documents/April2023/QYQjD1VHtlNu74bQuDAF.pdf

83 https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_445998/

84 https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/5004a75d54e54d5824c87ac2b96954f252610504/

85 Ibid.

86 Римський статут Міжнародного кримінального суду. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

87 Moscow Mechanism, OSCE (2023). Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity, related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation. pp. 78–79. Режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf?fbclid=IwAR2dYYe7OGEr7OE7A0JHjffIDu8NT1D4_2AwhXA8JgwC8qVZdqoRWXfUyR8

88 Twitter: МИД России @MID_RF. Режим доступу https://twitter.com/i/broadcasts/1vAGRAVPkNvKl

89 Закон Укрїни «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

90 Конвенція ООН про права дитини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

91 Committee on the Rights of the Children General comment No. 14 (2013) on the right of the child to

Phoca PDF

have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1)*. Режим доступу: https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/gc/crc_c_gc_14_eng.pdf

92 Телеграм-канал «Артем Лисогор. Луганська ОВА». Режим доступу: https://t.me/luhanskaVTSA/7692

93 Телеграм-канал «Андрющенко Time». Режим доступу: https://t.me/andriyshTime/6678

94 Радио России (2014). Детский вопрос. Выпуски 274–275. «Поезд надежды — Крым». Режим доступу: https://deti.radiorus.ru/hopetrain/118

95 ИА REGNUM (2015). В России невозможно усыновить ребёнка из ДНР и ЛНР. Режим доступу: https://regnum.ru/news/polit/1920057.html

96 За інформацією від Прокуратури Автономної Республіки Крим від 30 березня 2023 року.

97 https://crimea.ria.ru/20160605/1105416548.html

98 https://rutube.ru/video/private/e11642522fd2e55778805976cbb73912/?p=uK_qM3Z1-TveZHzQlD70qw

99 Згідно з відповіддю на запит Уповноваженого Верховної Ради з прав людини до Міністерства юстиції України від 3 квітня 2023 року.

100 Retrieved on March 15, 2023, from http://deti.gov.ru/articles/news/otvety-po-voprosam-semejnogo-ustrojstva-detej-sirot-iz-dnr-i-lnr-v-rossijskie-sem-i; https://er.ru/activity/news/edinaya-rossiya-zakonodatelno-prorabatyvaet-vopros-ustrojstva-detej-sirot-donbassa-v-rossijskie-sem-i

101 Yale University (2023). Russia's systematic program for the re-education & adoption of Ukraine's children. Режим доступу: https://reliefweb.int/report/ukraine/russias-systematic-program-re-education-adoption-ukraines-children

102 Официальный сайт Уполномоченного при Президенте Российской Федерации по правам ребенка (2022). Штаб гуманитарной миссии «Детям — в руки» открылся в Донецкой республике. Retrieved on March 15, 2023, from http://deti.gov.ru/articles/news/shtab-gumanitarnoj-missii-detyam-v-ruki-otkrylsya-v-doneckoj-respublike

103 Retrieved on March 17, 2023, from

http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202205250004

http://duma.gov.ru/news/55420/

https://360tv.ru/news/mosobl/vyplaty-priemnym-roditeljam/

https://t.me/malvovabelova/1063

Phoca PDF

https://t.me/malvovabelova/466?single

104 BBC News (2022). «Нас торопят, с Москвы звонят». Как мальчик из Донбасса оказался в российской семье и получил российское гражданство. Режим доступу: https://www.bbc.com/russian/features-62917712 NGSRU (2022); «Сына вырастила, отдала Родине»: сибирячка взяла на воспитание двух детей из Луганска. Retrieved on March 17, 2023, from https://ngs.ru/text/family/2022/10/25/71761355/

105 ПРАVДА ZДЕСЬ (2022). Детство. Возвращение (5 серий). Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=9d2Kq8d69M0&list=PLircJr3M-GtmgpEJNDV9PHlP5j2-e6GHS

106 Владимир Путин (2021). Об историческом единстве русских и украинцев. Режим доступу: http://kremlin.ru/events/president/news/66181

107 https://360tv.ru/news/mir/podmoskove-pomozhet-s-ustrojstvom-detej-sirot-iz-ldnr-v-priemnye-semi-v-rossii/

108 Приемные семьи в ЯНАО готовы принять детей из Донбасса / URA.RU. Режим доступу: https://ura.news/news/1052560207

109 RCHR (2022). Genocide in Ukraine: Legal assessment. Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1zaR3WTTRp4RMgBzOQ3_IF7O_YjS6I2OD/view?usp=sharing

110 Интерфакс (2022). Дети-сироты из ДНР, ЛНР, Херсонской и Запорожской областей будут передаваться в приемные семьи в обычном порядке — детский омбудсмен. Режим доступу: https://www.interfax-russia.ru/index.php/south-and-north-caucasus/main/deti-siroty-iz-dnr-lnr-hersonskoy-i-zaporozhskoy-oblastey-budut-peredav%E2%80%A6

111 «Семейный кодекс Российской Федерации» от 29.12.1995 № 223-ФЗ (ред. от 19.12.2022). Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/

112 Новая газета Европа (2022). Служба опеки Краснодара сообщила об усыновлении «более 1000 малышей из освобожденного Мариуполя», а потом удалила новость. Режим доступу: https://novayagazeta.eu/articles/2022/08/24/sluzhba-opeki-krasnodara-soobshchila-ob-usynovlenii-bolee-1000-malyshei-iz-osvobozhdennogo-mariupolia-a-potom-udalila-novost-news

Phoca PDF